Autoritat, opinió i mobilització a l'Oriola del Trienni. Una aproximació als significats del liberalisme[1]

Authority, Opinion and Mobilization in Orihuela during the Constitutional period of 1820-1823. An Approach to the Meanings of Liberalism

Jesús Millán
Universitat de València

«A Manuel Martí Martínez»

Recibido: 28-VI-2011
Aceptado: 12-III-2012

Resumen

Los enfoques sociales muestran que los análisis teóricos de los discursos y prácticas políticos son inadecuados. Se necesita, por tanto, comprender social y culturalmente las formas en que se adoptaban y se llevaban a la práctica los conceptos y actitudes políticas. Este trabajo estudia los tensos enfrentamientos que tuvieron lugar en Orihuela, en el sur del País Valenciano, durante el Trienio constitucional de 1820 a 1823, cuando fue sustituido el obispo antiliberal. Esta situación condujo a una división de la opinión pública, en la que surgieron dos significados contrapuestos de «el pueblo soberano» y «la ley y las normas». El consiguiente giro antiliberal debe entenderse en el contexto de las redes sociales que formaban los liberales en la ciudad.

Palabras clave: Liberalismo, Cultura política liberal, Absolutismo, Opinión pública, Trienio Constitucional en el País Valenciano.

Abstract

Social approaches prove that theoretical analysis of political languages and practices are inadequate. Therefore there is a need for a social and cultural understandig of the

1. Agraesc les observacions de Mª Cruz Romeo.

ways political concepts and attitudes were taken and put into practice. This article studies the tense clashes that took place in the south-Valencian town of Orihuela under the constitutional period between 1820 and 1823, when the antiliberal bishop was to be replaced. This situation led to a splitting of the public opinion, in which the opposite meanings of the «sovereign people» or «right and law» came to surface. The following antiliberal turn is to be explained against the background of the liberal networks in the city.

Keywords: Liberalism, Liberal Political Culture, Ultraroyalism, Public sphere, Constitutional Period 1820-1823 in Valencia.

Introducció

Els inicis dels Estats nacionals modificaren l'escenari de la política. La historiografia, però, adverteix que és arriscat valorar en abstracte les novetats o continuïtats que hi havia. Principis, com ara, la sobirania nacional o la llibertat tingueren un impacte social, a favor o en contra, que no és fàcil de valorar.

És útil, doncs, examinar els efectes que determinats procediments o l'aplicació de algunes nocions van tenir en el decantament de les postures i cultures polítiques. ¿Què implicava el triomf de determinats conceptes, a qui afavoria això? ¿Com se'n percebien els costos per part d'altres sectors? Aquesta aproximació a l'experiència política implica acceptar una visió dinàmica dels protagonistes, no estructuralment determinada[2]. L'atenció se centra en una conjuntura clau per a l'assentament d'una opinió antiliberal, a l'Oriola del Trienni.

«Vint-i-quatre ciutadans» o «un poble immens»: la crisi de 1821

A posteriori, és fàcil projectar cap enrere l'evolució viscuda a Oriola durant el Trienni constitucional. L'escalada absolutista tingué episodis espectaculars, que culminaren en la sublevació de 1822. No obstant, la trajectòria inicial no permet parlar d'una hegemonia de l'absolutisme en l'espai públic oriolà. El tomb antiliberal no era evident abans del primer trimestre de 1821.

Les tensions, però, s'acumulaven des de l'estiu anterior. Simón López –un diputat absolutista a les Corts de Cadis, recompensat amb el bisbat el 1815– havia rebutjat d'aplicar l'ordre que establia que els rectors explicassen la Constitució. Això motivà un conflicte que acabà en l'exili del bisbe. Alhora, el ministeri ordenà que el Capítol nomenara governador de la diòcesi algú que fóra amant de la Constitució «*y haya dado pruebas positivas de su adhesión á ella*». Mentre alguns canonges, encapçalats pel Mestrescoles, Joaquín Ximeno Francia, proposaven delimitar qui reunia les condicions establertes pel ministeri, la major part, tot seguint les instruccions del bisbe, trià Félix Herrero Valverde. Aquest s'havia mostrat com a absolutista per a aconseguir la canongia Doctoral i, més tard, formaria part de la Junta carlina de Morella.

2. FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier, «Introduction. Le concept d'opinion publique, un enjeu politique euro-américain», dins FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier i CHASSIN, Joëlle (coords.), *L'avènement de l'opinion publique. Europe et Amérique, XVIIIe-XIXe siècles*, París, L' Harmattan, 2004, pp. 9-29. HOFFMANN, Stefan-Ludwig, *Geselligkeit und Demokratie. Vereine und zivile Gesellschaft im transnationalen Vergleich 1750-1914,* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2003. ROSANVALLON, Pierre, *La consagración del ciudadano*, Mèxic, Instituto Mora, 1999.

La jerarquia eclesiàstica mantingué, doncs, el rumb filoabsolutista. A inicis de 1821 es produien els primers atacs a liberals[3].

Les tensions van conduir, durant les celebracions de Quaresma, a un pols per la supremacia dins l'espai públic. L'11 i el 13 de març, es van produir incidents a la parròquia de Sta. Justa durant els sermons del mercedari Pedro Moliner i el franciscà Antonio Canales, predicadors de la novena de Nostre Pare Jesús, advocació d'important significat popular. Canales esmentà el deure d'obeir la Constitució o, segons Herrero, de morir per ella. El rebuig dels assistens –»*no la queremos, no la queremos*», cridà una dona– produí un escàndol. A més, el governador diocesà, qui es trobava present, no hauria intervingut per calmar els ànims[4]. Amb aquest motiu, els liberals oriolans van reobrir la qüestió del substitut del bisbe exiliat.

Segons el relat publicat per Ximeno, aquella vesprada s'haurien presentat a l'Ajuntament «*más de 24 ciudadanos*» que reclamaven que Herrero fóra reemplaçat per algú compromés amb el liberalisme. Segons les actes municipals, a les nou de la nit, «*un numeroso concurso de ciudadanos*» s'aplegà davant la casa del regidor Fernando Martínez Aguilar per «*sostener su opinión pública a favor del sistema constitucional*» i reclamar la destitució d'Herrero. Volien que l'Ajuntament pressionara el Capítol a favor de Ximeno. A mitja nit, «*grupos de gente*«voltaven pels carrers cridant el mateix. Amb nombroses absències, el municipi encetà, a casa d'Aguilar, una sessió convulsa, al llarg de la qual enviaria un seguit d'oficis al Capítol per què designara Ximeno. D'una banda, les autoritats van traure al carrer les tropes i la milícia, aquesta encara sense armes. D'altra banda, obriren les portes al poble i la corporació va anar prenent acords en relació amb l'opinió i els crits dels qui havien entrat a la sala. Aquell poble anònim demanà la destitució d'Herrero, de manera que si no ho feia el Capítol «*lo hiciese todo la autoridad civil*», o anuncià el seu propòsit d'anar «*a dispertar á los canónigos para que se reunan*». Finalment, s'entreveu el possibilisme dels regidors quan, prou tard, va aparèixer el jutge i donà el

3. BARBASTRO, Luis, *Revolución liberal y reacción (1808-1833): protagonismo ideológico del clero en la sociedad valenciana*, Caja de Ahorrros Provincial, Alacant, 1987, pp. 217-227. MILLÁN, Jesús, *Rentistas y campesinos. Desarrollo agrario y tradicionalismo político en el sur del País Valenciano, 1680-1840*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1984, pp. 396-402.

4. Arxiu de la Diputació Provincial de València (ADPV), *Govern civil*, 1, c. 22, còpia de les actes municipals del 13 i 14-III-1821 i carta (14-III-1821) d'Herrero al Cap polític (les cites sense indicació en contrari procedeixen d'aquest expedient). En la primera acta consten incidents el setembre anterior, durant la novena a la Mare de Déu de Montserrat, d'alt significat emotiu, ja que la imatge es feia intervenir en riuades i era de fet patrona de la ciutat. Els liberals en responsabilitzaven els frares, qui portarien una tasca antiliberal entre la població rural i «*la gente menos culta*».

seu parer. Els regidors, cercant «*una determinación conforme á lo legal y que conservase la publica tranquilidad*», demanaren que, davant la impossibilitat de localitzar Herrero, fóra designat interinament Ximeno, qui havia estat conduït a la sessió pels seus partidaris vora les quatre de la matinada.

La mobilització es va dissoldre, per a triomfar la nit següent de manera curiosa. Mentre Herrero s'amagava i aconseguia eixir cap a València, una nova sessió municipal, amb menys assistents, urgia de nou al Capítol. L'argument era preservar la tranquil.litat pública, però aquesta nit no hi hagué cap mobilització liberal. L'estira-i-arronsa s'havia circumscrit a les autoritats. Per fi, alguns menys de la meitat dels canonges nomenaren Ximeno.

Aquest, durant vora un mes, governaria la diòcesi en consonància amb les institucions liberals. Aviat, però, Herrero féu arribar al Capítol un escrit que designava com a governador un clergue absolutista, Andrés Rodríguez. El reconeixement d'aquest obria un cisma, que el poder civil acabaria inclinant en contra de Ximeno i el liberalisme oriolà.

Els retards en el pagament de les contribucions estatals acompanyarien aquell estiu el boicot a la desamortització. En començar 1822, s'intensificaren el bandolerisme reialista a la contrada i els atacs a liberals. Un any després de la mobilització contra el governador absolutista del bisbat, Oriola era objecte de debat parlamentari, com a escenari d'una escalada d'incidents sagnants, la responsabilitat dels quals s'atribuia als clergues. El juliol, la ciutat s'alçaria contra el govern constitucional[5].

Els incidents de la primavera de 1821 foren l'ocàs d'una efímera agitació liberal a Oriola. ¿Quines concepcions polítiques s'hi havien manifestat? L'informe que Ximeno adreçà al Cap polític valencià, Francisco Plasencia, podria fer pensar que l'opinió pública donaria suport al liberalisme. Inicialment, «*todos los circunstantes mostraron el mayor desagrado*», fins que el rector de Sta. Justa intervingué en sentit constitucional. Amb això, els assistents «*mostraron la mayor satisfaccion*», tot i que s'indignaren perquè el governador diocesà «*se mostrase pasivo*». La reclamació a l'Ajuntament hauria segut feta pel poble, «*conmovido y exasperado*». Els regidors haurien cedit a aquesta unanimitat, en veure «*que el Pueblo de ningun modo cederia de su empeño* (...)*, para evitar que* (...) *pasase a un alboroto popular*»[6].

La imatge d'una majoritària mobilització liberal té fissures, però. La irritació general amb Herrero contrasta amb la modesta xifra dels qui van protestar

5. MILLÁN, Jesús, *Rentistas y campesinos*…, pp. 403-415.
6. ADPV, *Govern civil*, 1, c. 22, J. Ximeno, Madrid, abril de 1821. ROMEO, Mª Cruz, *Entre el orden y la revolución. La formación de la burguesía liberal en la crisis del antiguo régimen,* Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1993, pp. 203-205.

davant el municipi. L'al.lusió a «*más de 24 ciudadanos*» es correspon amb el que Martínez Aguilar va escriure als canonges: a sa casa havia arribat *«una porción de hombres»*. La xifra és versemblant, si tenim en compte la seua presència – juntament amb els regidors– dins la sala d'un habitatge. Però sorprèn si atenem a la gran capacitat del temple on es produí l'aldarull i al fet que l'Ajuntament, al carrer de l'Àngel, estava a una illa de cases de Sta. Justa i l'habitatge d'Aguilar, probablement, al carrer Major, no gaire més lluny. La precisió del migrat nombre de reclamants fa difícil pensar en una indignació estesa. La multitud liberal que evoca Ximeno, a més, no tornaria a aparèixer, sinó que va cedir l'espai a l'agitació absolutista. Cal considerar més proper als fets un altre relat de Ximeno i de la premsa liberal d'Alacant, on es diu que, en escoltar parlar de la Constitució, «*gran parte del auditorio salio precipitadamente del Templo*» i que «*el pueblo se conmovió contra los predicadores*»[7]. Tenim, a més, un argument indirecte per a relativitzar la força social que demanava el canvi del poder eclesiàstic: els signes de reticència dins la corporació havien crescut, ja que a la segona sessió sols anaren cinc regidors (Martínez Aguilar, Joaquín Romero, Domingo Pacheco, Manuel Castro i Francisco Ximeno). Mentrestant, Egidio i Taormina nodrien, fins a fer-ne majoria, la nòmina dels *malalts*, encetada abans pels alcaldes Nogués i Castor i els regidors Sorzano, López Campillo i Rodríguez. Més notable encara és que questa inseguretat fóra protagonitzada per regidors propers a Ximeno.

La qüestionable extensió de les demandes liberals enllaça amb els problemes que suscitaven aquestes exigències. La nit del 14 Herrero va informar al Cap polític del «*nombramiento forzado y violento*» de Ximeno, tot reclamant «*la protección de la ley de tantos modos violada*». En arribar a València, Herrero demanà que l'autoritat donara suport a Rodríguez, el governador diocesà que el canonge fugitiu havia designat, enfront d'un Ximeno al què considerava usurpador. Plasencia, un liberal moderat, fou receptiu a la demanda i instà l'inici d'un procediment judicial sobre els fets de Sta. Justa i que l'Ajuntament col.laborara amb l'autoritat de Rodríguez.

L'actitud de l'Ajuntament mostra els criteris liberals que aconsellaven, almenys, no interrompre l'estat de coses creat per la mobilització. Aquests

7. *Ibid.*, circular de Ximeno (29-III-1821) i *Diario de Alicante*, 81 (22-III-1821). El diari, del qual procedeix la segona frase, deia que la passivitat d'Herrero «*amargó al pueblo sano*» i que l'Ajuntament «*oyó con interés las voces del pueblo*». Segons deia Herrero a Plasencia (14-III-1821), serien «*30 reboltosos*» que usurpaven «*inicuamente el sagrado nombre de Pueblo*». L'al.lusió mostra, de pas, com el model gaditè havia trencat amb les nocions del poble dins del contractualisme polític tradicional, MILLÁN, Jesús i ROMEO, Mª Cruz, «*Liberals i burgesos alhora? Els «respectables» en la nació liberal»,* dins *Josep Fontana. Història i projecte social*, Barcelona, Crítica, 2004, vol. II, pp. 925-939.

criteris enllacen amb una certa idea de l'opinió pública per part dels liberals. Segons la resolució del municipi, tot i que el Cap polític protegia Rodríguez, això no equivalia a reconèixer-lo d'immediat. Tot seguint el criteri clau de «*la conservación de la tranquilidad pública más quando ya la vio en cierto modo comprometida por este mismo negocio*», l'Ajuntament informava al Capítol de «*no poder garantir sus responsabilidades en razon del orden publico, a no ser con la medida de no hacer novedad en el destino hasta la resolucion de su Magestad*»[8]. Hi havia una divergència entre el governador valencià i els liberals d'Oriola. Per al primer, les pressions cíviques no bastaven per a alterar l'autoritat eclesiàstica. Eren els procediments jurídics els que havien d'investigar les possibles responsabilitats d'Herrero. Per a l'Ajuntament, però, tot havia de supeditar-se a la necessària harmonia entre les autoritats i una opinió pública capaç de confiar en elles. Seguint aquest argument de tall roussonià, quan aquesta tranquil.litat no existia, el procediment havia de passar a segon lloc, fins que intervinguera l'autoritat superior de l'executiu. Mentrestant, la mobilització era un factor de legitimitat: calia respectar els fets creats sota la pressió proconstitucional, per davant de les mesures de l'autoritat de la província i de les institucions de la diòcesi, que afavorien Herrero i Rodríguez. Al capdavall, com exposaven els regidors, la designació de Ximeno s'hauria fet «*sin indicación de motivos violentos*» i hauria creat «*la complacencia de todos*». El consistori afirmava seguir així la «*regla magistral del cristianismo, su exacta definición y su mayor timbre que es la atención del bien público*»[9].

En les sessions per respondre al Cap polític (7 i 9 d'abril) s'aprecia com fonamentà el municipi aquesta actitud implícitament favorable a la mobilització. Els regidors van encarregar l'informe a Pedro Pérez Cabrero i Nicolás Sánchez Tribes, catedràtics de Dret canònic i públic de la universitat oriolana, respectivament, i advocats de l'Ajuntament. Aquests universitaris propers a Ximeno, antic rector de l'Estudi[10], argumentaren a partir de la connexió entre opinió pública i autoritat, sense fer esment de cap norma. Les actuacions de Rodríguez justificaven «*el temor de desagradables susesos que en todas las Nasiones han produsido la divergencia de opiniones en iguales puntos*». Calia obeir l'ordre de Plasencia, però convenia exposar-li que hi havia un motiu per a

8. F. Herrero al Cap polític, València (20-III-1821) i informes del Capítol a Plasencia (Oriola, 10-IV-1821). Ximeno (29-III-1821) argumentava que Herrero no podia nomenar un representant pel seu compte.
9. L'Ajuntament al Cap polític, Oriola, 10-IV-1821.
10. JAVALOY, Carmen, *El rector Joaquín Ximeno: la Universidad de Orihuela en vísperas de su extinción*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2011, pp. 41-47. MARTÍNEZ GOMIS, Mario, *La Universidad de Orihuela 1610-1807. Un centro de estudios superiores entre el Barroco y la Ilustración*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1987, II, pp. 175-191.

suspendre'n l'execució. Aquest motiu –no «*variar el orden público establecido en una materia tan delicada*»– s'havia de fer present també al jutge que investigava l'avalot a Sta. Justa. Després d'acceptar l'informe, en saber que el Capítol es disposava a reconèixer Rodríguez, els regidors anaren més enllà. Acordaren «*se indique al Sr. Gobernador Militar que en precaucion se sirva tener todas las tropas sobre las armas*», alhora que es comunicava als canonges que no es podria garantir l'ordre «*a no ser con la medida de no hacer novedad* (...) *hasta la resolución de Su Majestad*». En aquests escrits es feia inevitable el miratge d'un poble liberal, revoltat contra les maniobres de l'absolutisme.

L'únic discrepant fou el regidor Matías Sorzano, home de negocis i terratinent, qui reivindicava la seua condició de noble i consolidaria una ferma imatge d'antiliberal. Sorzano no havia participat en les reunions nocturnes per estar malalt. Ara, però, feia constar el seu raonament. Per a ell, la prioritat dels procediments judicials era indiscutible i la sintonia entre públic i autoritat s'havia de plantejar de manera oposada a com feien els liberals. Sorzano es mostrava escèptic sobre què es desfermara l'alarma pública si Ximeno era destituït. No eren les alternatives de l'opinió, afirmava, les que legitimaven l'autoritat, sinò que l'opinió s'havia de sotmetre al que disposaven les autoritats i al ritme dels procediments. Ell proposava divulgar per ban públic la resolució del Cap polític, favorable a Rodríguez. Calia esperar «*de la moderación característica de este Pueblo que uniformaran su conducta con los mandatos superiores y que dejaran a las autoridades y Tribunales competentes expeditas sus facultades para remover a quien lo mereciese y para constituhir legitimamente á quien fuere digno de ello*».

El municipi, però, connectava la sobirania nacional –fonament de la Constitució– amb l'opinió liberal *in situ* –protectora d'una llibertat amenaçada–, com a legitimadora de l'autoritat. La necessitat de consolidar el sistema constitucional els feia prioritzar la mobilització sobre les garanties. Els portava a presuposar una militància liberal com a voluntat «del poble». Això s'apropava a la visió roussoniana del caràcter revocable de les autoritats. A més, es podia escenificar aquest «poble liberal» a través de l'ocupació de l'espai urbà. És el que feren milicians de Múrcia i unitats de l'exèrcit, que desfilaren i participaren en dinars col.lectius i algun ball a Oriola i Callosa de Segura, una vegada que fracassà un intent reialista a aquesta darrera població.

Com indicaven els articles 3, 6 i 7 de la carta de Cadis, l'opinió que comptava era la que estava en sintonia amb la Constitució. Els liberals podien passar de parlar del «poble patriòtic» a parlar de la «voluntat comuna del poble», amb independència de quina fóra la realitat social a un indret donat. Així, l'argument del municipi, quan parlava de la necessitat de satisfer les demandes

del poble liberal, tingué el rebuig sorneguer dels majoritaris canonges absolutistes: «*nos abstenemos de hacer las observaciones que se nos ofrecen*»[11]. De manera més pragmàtica, el criptoabsolutisme de Sorzano podia confluir amb el moderantisme del Cap polític. En aquella conjuntura, tots dos rebutjaven de donar suport a la mobilització com a base del poder i es decantaven pel «govern ordinari» dels procediments. Aquesta alternativa –entre sobirania i procediment, entre mobilització i garanties– obria esquerdes entre els liberals que encara dominaven la Casa de la Ciutat[12].

¿Qui eren els liberals?

Dins del liberalisme gaditià l'espai polític es veia com una comunitat de ciutadans vinculats a la voluntat comuna de la nació. Això podia conduir a donar per existent una opinió favorable al sistema constitucional. A Oriola, tot indica que la trajectòria anterior a la primavera de 1821 no contradeia aquestes suposicions. És cert que el 1814 s'organitzà un «enterrament» de la Constitució als carrers de la ciutat, on una àmplia participació social hauria hostilitzat els liberals. Amb tot, el protagonisme militar en l'acte i el fet que l'única persona que s'hi especifica siga el posterior guerriller absolutista Carlos Ulman deixen una ombra sobre els suports de la paròdia[13].

En tornar al règim constitucional, el 1820, el liberalisme local tingué oportunitats significatives en l'opinió pública. En les votacions d'abril per a electors per a triar diputats a Corts per València, els resultats a Oriola afavoriren Joaquín Ximeno i Joaquín Antonio Romero, a més de José Rico[14]. Poc després, un lector alacantí, que signava com a *Compadre leal*, comentava en el

11. *Censor político y literario de Murcia*, 11 (31-III-1821). En el relat liberal, els àpats a Oriola no foren iniciativa de veïns particulars –a diferència de Callosa–, o sols hi participaren alguns d'ells. Durant la desfilada de les tropes, provistes d'artilleria, s'escoltaren «*voces fanaticas, insultantes y sediciosas*», amb un detingut transitori.
12. Sols el síndic Fabián Taormina, amb la visió d'un liberalisme militant, va rebatre la proposta del ban: no estava segur que això evitara tot desordre i en aquella matèria calia prevenir riscos. Ximeno s'allunyava d'una simple solució judicial. Segons ell (9-IV), Rodríguez seria responsable dels desordres, per la qual cosa Ximeno ho comunicava a les Corts i al govern. En escrit al rei (Oriola, 12-IV-1821), reclamava que cada part defensara els seus drets davant d'un «*tribunal competente*» designat pel govern. Mentrestant, ell governaria el bisbat. Veia intolerable que s'investigara els ciutadans que s'oposaren a Herrero. A finals de 1821, Plasencia s'adreçava a Ximeno per veure de substituir Herrero (BARBASTRO, Luis, *Revolución liberal y reacción*…., p. 224). Sorzano seria empresonat a l'arsenal de Cartagena arran de la insurrecció de 1822.
13. *Relación exacta del triste-liberal entierro que se verificó en la ciudad de Orihuela*, Palma, Imp. de Felipe Guasp, 1814.
14. ROMEO, Mª Cruz, *Entre el orden*..., pp. 113-122.

Redactor Constitucional de València els resultats d'Oriola i donava lloc a una resposta anònima, que circulà per aquesta ciutat[15]. Segons aquest darrer full, el liberal alacantí havia caigut en la mateixa suposició que farien els liberals oriolans un any després. Presoners de la seua noció homogènia de la comunitat constitucional, suposaven que qualsevol indici absolutista creava la irritació d'una opinió pública imaginada. El *Compadre leal* havia celebrat l'elecció de Ximeno, que evitava «*consecuencias funestas*». Alhora deplorava l'elecció de José Rico, secretari del bisbe, a qui qualificava de «*servilísimo*». El fullet publicat com a rèplica considerava un insult al poble suposar que hi havia «*una facción que à viva fuerza, y dispuesta à consecuencias funestas, esplicadas con inquietudes populares, se hubiese empeñado en la eleccion del Maestrescuela*». Des d'aquest angle, la lògica dels defensors del liberalisme fomentava una agitació fictícia. Hi havia el retret conservador al radicalisme constitucional, per la seua propensió «sobiranista» contra el respecte als procediments i la limitació dels poders[16]. El replicant reafirmava l'adaptació al règim constitucional del bisbe, desterrat dos mesos més tard. El prelat valorava que la Constitució era garantia de la religió i de l'harmonia dels poders: la Carta de 1812 «*se funda en la confesion y propugnacion de la Religion Católica Apostólica Romana; porque en ella se ajustan para la felicidad de la Nacion los poderes legislativo, judicial y egecutivo, y porque en ella se garantizan á un tiempo la igualdad ante la Ley, la seguridad, y la propiedad de todos y cada uno de los Españoles*». En subratllar la dedicació de López a l'«*auxilio de la indigencia*» el text dibuixava, a més, una maniobra per a connectar amb la base de la població.

De moment, però, els liberals oriolans obtingueren un èxit en les eleccions de diputats a València, on Romero, deixeble de Ximeno, fou triat com a suplent, mentre que José Rico, l'home del bisbe, quedava relegat. A escala local podien gaudir encara de triomfs importants, explicables dins del consens al voltant d'un liberalisme no radical dels inicis del Trienni. Contràriament al que faria pensar el decantament d'Oriola per l'absolutisme, el municipi de 1821 tenia un clar predomini liberal. La documentació sobre els fets de març i abril ens permet conèixer qui n'eren els membres. L'alcalde primer era Luis Nogués i el segon José Castor de Ocaña. Els acompanyaven els regidors Fernando Martínez Aguilar, Joaquín Antonio Romero, Domingo Pacheco, Manuel Castro, Matías Sorzano, Francisco López Campillo i Francisco Ximeno i els síndics Fabián Taormina i José Manuel Esbrí.

15. *Contestación al artículo comunicado de Alicante inserto en el* Redactor Constitucional *de Valencia*, Oriola, Berruezo, 1820.
16. Aquesta crítica a un soberanisme contractualista i parlamentari podia ser compartida per absolutistes i liberals conservadors, ROMEO, Mª Cruz, *Entre el orden...*, pp. 167-171.

Com es veié en el debat per a donar suport a Ximeno, només el poderós Matías Sorzano defensà l'opinió contrària. Sorzano, un nouvingut allunyat de l'oligarquia municipal de l'absolutisme, ingressà en política arran de la insurrecció antifrancesa, com a membre de la Junta formada en 1808, i es caracteritzaria per reivindicar la seua qüestionable condició de noble i protestar contra els impostos[17]. Un altre regidor, López Campillo, es reservà el vot, al.legant la seua condició de majordom de rendes del Capítol, però expressà el suport a Ximeno. Vora un any després, en una incursió del bandoler absolutista Jaume «el Barbut» al centre de la ciutat, fou segrestat un fill de López Campillo, a qui se'n demanà el rescat[18].

Amb l'excepció de Sorzano, doncs, la resta dels regidors representaven una efímera majoria liberal. La mobilització de l'opinió defensora del liberalisme el març de 1821 –una mobilització en certa mesura «conceptual»– fou el cant de cigne de la presència liberal a l'escena pública oriolana i l'inici de la seua marginació. Les experiències d'aquells mesos cohesionarien un grapat d'hisendats i membres de la petita noblesa, per tal d'imposar-se en les eleccions municipals de desembre de 1821. Enmig d'enfrontaments amb les tropes, crits ultres i amenaces de mort als liberals, es va capgirar el panorama polític. Només dos membres del consistori liberal –Esbrí i Romero– continuarien l'any 1822. Mentre desapareixien tota la resta, llevat significativament de Sorzano, ara marcarien el to els membres de la noblesa propietària. Aquest nou municipi presidí un degoteig d'incidents absolutistes, que culminarien en la insurrecció de la ciutat[19].

¿Quins factors expliquen aquest fracàs d'aquella imaginada mobilització d'un «poble liberal», mobilització que els absolutistes desfermarien amb més eficàcia, tot seguit? La pregunta es relaciona amb a una altra: ¿qui formava el consistori liberal de 1821? Si atenem a un grup dels seus membres –l'alcalde Nogués i els regidors Romero i Ximeno, sense oblidar Esbrí i Taormina i algú de ben important més tard, el secretari Santa Cruz[20]– trobem un nucli

17. MILLÁN, Jesús, *El poder de la tierra. La sociedad agraria del Bajo Segura en la época del liberalismo, 1830-1890*. Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1999, pp. 207-209.
18. MILLÁN, Jesús, *Rentistas y campesinos*…, p. 411. Segons el contracte de 1815-1818, López Campillo havia de cobrar en «*metálico sonante*», condició feixuga per als llauradors, en precipitar-se la davallada de preus, Arxiu Històric d'Oriola (AHO), *Protocolo de J. Carrasco, 1815*, f. 233v.
19. *Ibid.*, pp. 408-409.
20. Després de fugir d'Oriola el 1823, Francisco Santa Cruz Pacheco s'instal.là a l'Aragó i seria ministre durant el Bienni Progressista.

caracteritzat per dos factors. N'és un la vinculació amb el Dret. L'altre es refereix, precisament, als lligams amb el canonge Ximeno.

El regidor Francisco Ximeno era un germà seu ben proper: el canonge li havia pagat els estudis de metge[21]. L'alcalde Nogués tenia una vella relació amb el Mestrescoles en compravenda de terres, allò que sols representava part d'una teranyina de vincles[22]. *Don* Luis Nogués era un hisendat, amb una presència consolidada en la política oriolana. Probablement pertanyia a una família de comerciants de la Catalunya urbana, alhora que disposava d'una fortuna notable a Oriola. El 1811 ingressava 530 lliures de renda i vint anys més tard posseïa a Oriola 22,5 Hes. –gairebé la meitat d'horta–, que majoritàriament explotava pel seu compte. De Barcelona estant, el 1831 Blasa Nogués i Montserrat Hernández Nogués, germana i neboda de Luis, sumaven 38 Hes. gestionades pel seu familiar oriolà. Aquest estava associat als negocis del seu cunyat a Oriola, Francisco Hernández Sivila. Luis havia entrat en política com Diputat del comú el 1808 i membre de la Junta formada en esclatar la guerra. La seua arribada a l'alcaldia, el 1821, es pot veure en paral.lel amb el protagonisme de Ximeno, qui, només eixir de la presó, es presentava com al referent del liberalisme [23].

Joaquín Romero, oriolà nascut cap al 1779, era un universitari de probable extracció modesta, capaç d'exercir funcions especialitzades en el canviant escenari polític. La seua proximitat a Ximeno, vint anys més gran, era clau, com es deriva del fet que el canonge el nomenara marmessor seu en 1811. Romero, advocat des de 1802, tramità el seu doctorat l'any següent, poc després de l'elecció de Ximeno com a rector de la Universitat i dies abans que aquesta reformara les càtedres, incrementant la importància del Dret espanyol, i mirara de millorar-ne la retribució. Romero concursà a una càtedra de Dret

21. La facultat de Medicina a Oriola s'havia suprimit el 1783. El canonge havia esmerçat en els estudis de Francisco «*muchas sumas de dinero*», AHO, *Protocolo de J. López, 1811*, nº 1754, fs. 595-597. A l'acta de 9-IV-1821, Francisco deixa la sessió en votar-se la proposta de la continuïtat de son germà al timó de la diòcesi, però no passa el mateix el 13 i 14 de març. JAVALOY, Carmen, *El rector Joaquín Ximeno…*, p. 164, n. 164.
22. JAVALOY, Carmen, *El rector Joaquín Ximeno…,* p. 165, n. 316. AHO, *Protocolo de P. Alzamora, 1818*, fs. 216-282v. Un nebot, Mariano Nogués, seria un important comprador durant la desamortització de Mendizábal, SÁNCHEZ RECIO, Glicerio, *La desamortización de Mendizábal en la provincia de Alicante. El clero regular: 1836-1850*, Alacant, Instituto de Estudios Juan Gil-Albert, 1986, pp. 83, 121.
23. Les dades fiscals, Arxiu Municipal d'Oriola (AMO-AHO), *Libro capitular, 1811,* fs. 230-236v. i *Equivalente, 1831*. GARCÍA SORIANO, Justo i ROGEL RECH, Rafael, *Orihuela durante la Guerra de la Independencia*, Oriola, Ajuntament d'Oriola, 2008, pp. 231, 278. És interessant l'estudi sociopolític de RENOM, Mercè, *Conflictes socials i revolució. Sabadell, 1718-1823*, Vic, Eumo-Universitat de Vic, 2008.

canònic, per a arribar a regent de Lleis Reials. Des d'aquesta plaça explicaria la Constitució durant el Trienni[24]. Romero eixia, doncs, del nucli de juristes seguidors del reformisme regalista i defensors del *dret patri*, com José i Pedro Pérez Cabrero, Vicente Orihuela i el mateix Ximeno. La militància d'aquests havia crescut en llargues pugnes, des de 1790, en favor del mèrit, representat per ells, enfront del privilegi, que consagrava la preeminència dels dominicans, el Capítol o el patriciat urbà.

Tot fa pensar que Romero era un jurista adaptable i volcat a la gestió. Els seus càrrecs no el destaquen per la seua activitat argumental ni publicística. No la desenvolupà el 1805, quan fou Diputat del comú. En les tibants sessions del Trienni, on tant es jugava Ximeno, la veu de Romero no se singularitza mai. No respon a la imatge de l'advocat disposat a embolicar amb raons, tan rebutjada pels absolutistes, sinó que actuava amb la dosi mínima d'arguments. En algun moment fou assessor de la Subdelegació *de Montes y Plantíos*, allò que l'arrecerava sota el fur de Marina. El pragmatisme i les influències poden explicar que fóra advocat del Capítol entre 1811 i 1819 o que el Consell de Castella el designara fiscal el 1815, per a ser reconvertit el 1822 en fiscal del Jutjat de Primera Instància. Havia estat regidor constitucional el 1814, per a recuperar aquesta plaça el 1820. L'absolutisme oriolà de 1823, però, no va permetre cap compromís amb aquest diputat suplent per València. Perseguit ell i sacsejada sa casa, s'establí a Cartagena, on trobà un lloc en l'administració militar durant l'Ominosa Dècada.

La imatge de Romero és la d'una eficàcia desplegada dins d'institucions, sense interés per arribar al públic com espai d'argumentació general. Per això resulta interessant el seu vincle amb un episodi del canvi d'estructures que propiciava el liberalisme. L'any 1820, Romero es casà amb Juana Villanueva Sala, filla d'un persistent litigant contra el Capítol. Els canonges, mesos abans, havien rescindit els serveis de Romero com a advocat. *Don* Manuel Villanueva Torregrosa – negociant esdevingut primer emfiteuta, amb 23 Hes., i Diputat del Comú de Bigastre– havia encetat el 1815 un plet contra les regalies dels canonges a aquest senyoriu. Villanueva no tingué dificultats per a litigar a l'Audiència de València. Els canonges, però, van mobilitzar 22 testimonis del poble a favor de la senyoria. Romero i Villanueva tenien motius per a estar en contacte des de 1805. Llavors, quan el jurista era Diputat del comú a Oriola, el seu futur sogre protagonitzà un afer, en aconseguir com abastador municipal de la neu que el contracte tancat es modificara, segons alguns, en perjudici de

24. Dades sobre la seua activitat a Archivo Histórico Nacional, *F C Ministerio de Justicia. Magistrados jueces*, 9319, que vaig conèixer gràcies a Mª Cruz Romeo. JAVALOY, Carmen, *El rector Joaquín Ximeno…*, pp. 150-155, 115-116.

la ciutat. El 1836, mentre Romero reclamava la fiscalia d'Oriola, el seu cunyat Mariano Villanueva apareixia en l'òrbita de l'Estatut Reial[25].

Enmig d'aquesta xarxa, la figura de Ximeno no es pot valorar sols com la d'un clergue. La seua condició eclesiàstica s'integrava dins d'estratègies en les quals l'ingrés al clergat era un recurs que no oblidava d'altres objectius en el món secular. Les arrels de Ximeno –el pare era metge i l'inhabitual cognom matern, Francia, era el d'uns mestres d'obres, afavorits pel bisbe Tormo[26]– se situen fora del privilegi a l'antic règim. Però podia fer servir el mèrit i els contactes per a escalar posicions, a través dels canals establerts. Com en d'altres casos, allò decisiu eren les oportunitats que fornia la condició eclesiàstica, per tal de traçar una trajectòria que, tot barrejant elements heretats i innovadors, podia acabar posant l'accent en alguna perspectiva de trencament. Amb un caràcter polèmic, segur de la seua vàlua, Ximeno es va moure per consolidar la seua personalitat entre les elits rectores, que, segons ell, havien de renovar-se, ampliant l'espai del mèrit i la dedicació al bé comú. Desplegar el mèrit personal amb garanties –conceptes llavors en redefinició[27]– podia fer necessari, però, alguns avantatges derivats del privilegi.

El punt de partida de Ximeno no fou pas el trencament ideològic. No només havia desqualificat la filosofia francesa, sinò que durant la Guerra del Francès se sumà a les actituds menys rupturistes. En això s'apropava a un referent seu: l'oidor afrancesat de l'Audiència de Catalunya, José Soler del Olmo, oriolà i gens sospitós de liberalisme[28]. El rebuig de Ximeno a què el Capítol participara en la Junta governativa[29] – Junta representativa de «totes

25. Arxiu Municipal d'Oriola-AHO, *Capitular, 1805*, fs. 385-389. Villanueva es considerava noble, MILLÁN, Jesús, *Rentistas y campesinos…*, pp. 391-392; MILLÁN, Jesús, «Agricultura y propiedad de la tierra en la colonización senyorial. Bigastro (1779-1826)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia contemporánea*, 6 (1986), pp. 29, 36; ID., *El poder de la tierra…*, p. 76. JAVALOY, Carmen, *El rector Joaquín Ximeno…,* p. 44, n. 67.
26. BUENO, Aníbal, *Personajes en la historia de Orihuela. Diccionario biográfico*, Alcoi, Caja Rural Central, 2005, p. 190.
27. LÓPEZ-CORDÓN, Mª Victoria, «La cultura del mérito a finales del siglo XVIII: servicio, aprendizaje y lealtad en la administración borbónica», dins PÉREZ SARRIÓN, Guillermo (ed.), *Más Estado y más mercado. Absolutismo y economía en la España del siglo XVIII,* Madrid, Sílex, 2011, pp. 75-102. Véase JONES, P. M., *Reform and Revolution in France,* Cambridge, CUP, 1995, pp. 71-79.
28. En plena guerra, Ximeno deixà en el testament les terres a Soler, amb qui tenia comptes i al qual se sentia agraït. En 1820 feia gestions per Soler, AHO, *Protocolo de J. López Pérez,* 1811, fs. 283-286v., *Id.,* 1820, fs. 405v-408. PÉREZ SAMPER, Mª Ángeles, «La Real Audiencia de Cataluña durante la Guerra de la Independencia», *Pedralbes*, 2 (1982), pp. 184, 193, 207.
29. JAVALOY, Carmen, *El rector Joaquín Ximeno…,* p. 177. Un regidor hereditari, Agustín Pastor –la família del qual militià en el carlisme–, s'oposà al caràcter vinculant de la

les classes», que reclamava el seu caràcter vinculant per a d'altres corporacions– coincidia amb les reticències al nou poder insurreccional i sobirà. La impressió era la de qui es veu a sí mateix com a dirigent qualificat i obvi, més que no pas com qui és capaç de guanyar suports socials efectius. Com corresponia a la seua base jurídica, l'elitisme de Ximeno requeria un suport vinculant. La nació era, sobretot, l'argument teòric de legitimitat per a un dirigisme competent i renovat en la seua procedència social. Tot i que ell no s'inclinava per un trencament fundacional basat en la barreja de classes, un vegada en vigor la Constitució Ximeno s'identificà amb les garanties que donava. Els drets de «*la heroica Nación Española*» eren la garantia contra l'arbitrarietat. La *llibertat civil* assegurava la renovació de les elits[30]. Ximeno valorava la llibertat d'impremta i esmerçà reiterats esforços per difondre les seues versions dels fets. Un moment clau fou l'edició a costa seua del discurs de Martínez de la Rosa a les Corts, a propòsit de l'anomenada conspiració d'Audinot. Això i el pròleg antiabsolutista que hi afegí el portarien a presó el 1815.

D'altra banda, Ximeno podia moderar de vegades les seues crítiques al predomini dels dominics i canonges dins la universitat, potser per tal de no fer malbé la plataforma que li donarien després la canongia –amb la benevolència del conservador bisbe Cebrián– i el rectorat de l'Estudi oriolà. Entre 1797 i 1802 un Ximeno en els quaranta anys havia assolit aquest espai, que li permetia cercar circuits més amplis, tot opositant a canongies a València i Barcelona, per bé que debades. Aquesta carrera aconsellava fomentar la propietat particular, a més de la corporativa que gaudien les institucions de les què ell formava part. Potser el Ximeno de vint i cinc anys ja gestionava un patrimoni familiar. Havia de fer-ho amb prou cura com per a que els seus companys de l'església de sant Jaume el trobaren sospitós –atés que era *hisendat*– de trair els interessos corporatius, en tant que representant de la parròquia en la junta de regs. En el canvi de segle, el canonge aprofitaria la desamortització per a arrodonir un patrimoni de vora cinc hectàrees, alhora que se situava en

Junta, mentre que Taormina –actiu liberal el 1821– el defensava, GARCÍA SORIANO, Justo i ROGEL RECH, Rafael, *Orihuela durante la Guerra…*, pp. 330-348. ROURA, Lluís, «Jacobinos y *jacobinismo* en los primeros momentos de la revolución liberal española», dins ROURA, Lluís i CASTELLS, Irene (eds.), *Revolución y democracia. El jacobinismo europeo*, Madrid, Ediciones Del Orto, 1995, pp. 74-80.

30. Com deia en una pastoral, amb el nou règim «*verán las inmediatas generaciones formarse insensiblemente una cadena de hombres grandes, versados en el Arte militar, en la política, y en el manejo de los negocios. Hombres que sabrán mandar un Ejército, explicar su voto en el Congreso, arengar al pueblo, entender las leyes, e intereses de la nación*», BARBASTRO, Luis, *Revolución liberal y reacción…*, pp. 138-139.

condicions d'atorgar prèstecs[31]. Com a comptador del Capítol, en la greu conjuntura de llavors, Ximeno tractà de millorar l'economia corporativa, entre d'altres maneres, reclamant l'alça en la renda que pagaven els arrendataris[32].

El seu univers afavorí la connexió amb certes figures d'una noblesa propietària i al servei de la Corona –en la línia dels ideals de Mayans–, com s'intueix en el cas de José Soler del Olmo[33]. Destaca també el seu lligam amb Mariano Roca de Togores, qui designà Ximeno partidor de la seua herència. El testador era germà del primer comte de Pinohermoso, títol que en faltar Mariano el 1810 ostentava el seu nebot, Luis Roca de Togores Valcárcel. Es tractava d'una herència d'uns 3,2 milions de rals, pel cap baix. Aquesta fortuna s'incloïa en l'òrbita d'un elitisme socialment més obert, com ho prova que els marmessors en foren els juristes Ximeno, Vicente Orihuela i Joaquín Romero. A més, don Mariano afirmava «*ser libre en disponer*» dels béns no vinculats, aparentment majoritaris. Per això, amb una decisió ben polèmica, deixava com a hereva la família de D. Francisco Hernández Sivila, un petit noble, lligat al comerç català i cunyat de Luis Nogués, soci de Ximeno i futur alcalde oriolà, el 1821[34]. La biblioteca i el mobiliari del difunt suggereixen una imatge coherent. En els 104 títols, destacaven la literatura i la història, amb un 34 i un 12 per 100 respectivament. El catàleg dibuixa un univers «jansenista» que posava l'accent en la tradició literària del Barroc i, especialment, en obres que preludiaven la identificació amb l'espai nacional espanyol[35]. El Quixot interessava molt don Mariano –fins el punt de fornir part de la seua

31. En 1812 adquirí 11 hes. de secà, AHO, *Protocolo de J. López Pérez,* 1820, fs. 157-159. A través de la seua familiar María Vallejos, el Mestrescoles estava relacionat amb els Soler, llinatge secundari del patriciat. Ximeno prestà 14.680 rals a la vídua María, que aquesta no va poder tornar. En 1820, el canonge demanà l'execució de les dues tafulles d'horta hipotecades, les quals, en no tenir comprador, serien seues, AHO, *Protocolo de J. López Pérez*, 1821, fs. 266v.-274 i 1820, fs. 405v-408.
32. JAVALOY, Carmen, *El rector Joaquín Ximeno…,* pp. 173-178. MILLÁN, Jesús, *Rentistas y campesinos…*, p. 399-400. En contractes de Ximeno en nom del Capítol, aquest es reservava el desnonament per mort del llaurador o endarreriments «*sin figura alguna de juicio*», com era normal a la zona, AHO, *Protocolo de J. López Pérez,* 1812, fs. 690-692v.
33. MESTRE, Antonio, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII*. València, Universitat de València, 2ª ed., 2000, pp. 279-281.
34. AHO, *Protocolo de J. Carrasco*, 1815, f. 1142v. Mariano destacava «*la buena correspondencia*» amb aquesta família i «*el afecto y cariño que profesava a sus hijos, a quienes havia tratado intimamente desde su nacimiento, deseandoles todos sus adelantamientos*». Nogués i Ximeno eren marmessors d'Hernández Sivila i sa muller, AHO, *Protocolo de J. López Pérez*, 1811, fs. 283-286v. Es pot suggerir que els fills de Blasa Nogués serien de Mariano Roca de Togores, BUENO, Aníbal, *Personajes en la historia de Orihuela...*, p. 444, situació comparable a la de la comtessa Amaranta dels *Episodios* de Galdós.
35. ANDERSON, Benedict, *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme,* València, Universitat de València, 2005, pp. 43-51.

decoració domèstica–, com també el *Peregrino en su patria*, de Lope de Vega, sense oblidar la bibliografia sobre l'Amèrica espanyola, la Guerra de Successió a Espanya o la dels Set Anys a Europa. Un nodrit fons religiós –on destacava S. Agustí – s'arrenglerava amb obres de Quevedo i Francisco Santos –i una *Pícara montanera*–, juntament amb les de Feijoo, Flórez, Iriarte, Croiset o Prévost, sense que hi faltara l'antirevolucionari Hervás y Panduro de la *Historia de la vida del hombre*. Dues obres són prou significatives: els *Elementos de policía* de von Justi i uns *Elementos* de Pestalozzi, obra encara no traduïda a Espanya[36]. Tot plegat, un món cultural que evolucionava sobre l'herència del Barroc i que es relacionava, en part, amb el jesuita Seminari de Nobles de València. Els seus horitzons integrarien novetats del reformisme elitista, dins d'un regalisme monàrquic i fomentador d'una certa identitat espanyola, alhora que, per últim, insistia en la formació de la personalitat.

L'accent individualista de Mariano Roca de Togores, en disposar sobre el nucli del patrimoni, es relaciona, a més, amb la seua confiança en els universitaris il.lustrats i amb el seu patrocini d'una familia d'una noblesa sense títol, econòmicament activa i probablement amb inquietuds intel.lectuals. En distanciar-se del seu nebot, el comte de Pinohermoso, aquell Roca de Togores fadristern representaria un patronatge a favor d'un cercle, del qual s'esperava la renovació del patriotisme al servei públic. Després de mort, el patrimoni de don Mariano aprofondí en aquest paper. En això es comprova una afinitat amb el liberalisme d'un altre personatge d'aquesta història com era Vicente Rocamora, marqués de Rafal, desitjós de sanejar el seu patrimoni aprofitant la desvinculació[37]. Mariano Roca de Togores, explicaria Ximeno, s'havia preocupat per limitar l'abast dels vincles que havia heretat, sens dubte un tema conflictiu. Temia el malestar de la seua família, encapçalada pel seu nebot, el comte, atés el destí que donava als béns «*porque los dejaba a personas estrañas de ella, si bien que con motivos justos*». Poc després del seu traspàs, el com-

36. La «montanera» pot ser *La pícara Justina*. Sobre l'obra de von Justi a Espanya, LLUCH, Ernest, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840): els orígens ideològics dels proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1973, pp. 75-79 i *La Catalunya vençuda del segle XVIII: foscors i clarors de la Il.lustració*. Barcelona, Edicions 62, 1996, pp. 196-198. El títol de Pestalozzi pot ser l'adaptació de Joseph Schmidt, *Die Elemente der Form und Größe (gewöhnlich Geometrie genannt)* (Berna, 1809 i 1810). L'intent de Godoy d'adoptar la pedagogia de Pestalozzi en l'educació castrense fou frenat, LA PARRA, Emilio, *Manuel Godoy. La aventura del poder*, Barcelona, Tusquets, 2002, pp. 250-253. Tres fills oficialment d'Hernández Sivila eren militars, MILLÁN, Jesús, *El poder de la tierra*…, p. 227.

37. MILLÁN, Jesús i ZURITA, Rafael, «Élites terratenientes y tipos de caciquismo. La casa de Rafal/Vía-Manuel entre la revolución liberal y la crisis de la Restauración», *Historia Agraria*, 16 (1998), pp. 153-181.

te de Pinohermoso reclamà judicialment nombroses finques. Ximeno, però, comptava amb instruccions del testador per a oposar-s'hi al màxim i designar un administrador. Durant cinc anys el llegat seria administrat, a iniciativa de Ximeno i Romero, per Luis Nogués, futur alcalde liberal, qui era soci del canonge i cunyat i marmessor de l'hereu designat pel noble.

S'hi jugava la transferència d'un patrimoni nobiliari a un sector que es feia progressivament alternatiu en política. Això resultaria molt polèmic en l'espai públic. A finals del Set-cents, els informes municipals denunciaven que Mariano Roca de Togores, tot i incrementar el seu patrimoni amb contínues compres, no pagava l'Equivalent a Oriola i la seua rodalia, des de vora 1780, al.legant ser cavaller de S. Joan o per una tèrbola protecció de l'Intendent valencià. El greuge havia de resultar feixuc per a l'oligarquia tradicional oriolana, cada cop més revoltada contra la fiscalitat ascendent de la crisi de l'antic règim. El tema s'havia inclós en un virulent memorial de la ciutat, justament el dos de maig de 1808[38].

Balanç: privatització i sobirania en l'ascens de l'Estat-nació liberal

Aquests processos van plantejar unes disjuntives fonamentals entre autoritat i garanties, entre la manera com es configurava l'autoritat «anònima» de l'Estat-nació i la defensa dels interessos particulars. El rerefons del liberalisme, en aquest cas, ens mostra com en els inicis d'aquest Estat no existia una contraposició entre la defensa d'interessos particulars i la demanda d'un poder inèdit, definit pel concepte de «sobirania». L'Estat nació liberal no es plantejava com a l'eina d'un interés privat o de classe. Com s'esdevenia arreu d'Europa occidental, precisament quan les economies productives es privatitzaven, sorgia l'Estat com a un espai imprescindible de serveis i garanties comunitàries[39].

La trajectòria que conduí Ximeno i el seu cercle a l'activisme liberal se'n pot considerar un exemple. Es tractava d'una evolució que desenvolupava aspectes individualistes, incloent-hi la disposició privada de la propietat, dins de les estructures de l'antic règim. No hi ha indicis d'un trencament ideològic abans de la Constitució de Cadis. Eren figures integrables dins de l'anomenada «burgesia d'antic règim». En elles trobem la fidelitat a la innovació intel. lectual, especialment en el camp del Dret «patri», el distanciament respecte a les pràctiques religioses no rigoristes, la cerca de la promoció personal i la

38. MILLÁN, Jesús, *Rentistas y campesinos*…, pp. 324, 383.

39. JONES, E. L., *El milagro europeo. Entorno, economía y geopolítica en la historia de Europa y Asia*, Madrid, Alianza, 1990, pp. 194-195. LANGEWIESCHE, Dieter, «La nación como comunidad de recursos», dins ID., *La época del estado-nación en Europa*, València, 2012, en premsa.

defensa de les pautes normatives de conducta, en pugna amb les inèrcies comunitaristes, juntament amb l'interés per una propietat individual, fins i tot, oposada a la propietat institucional. Alhora, aquests elements creixien en els solcs parcialment privilegiats de l'antic règim. El Ximeno sacerdot maldà per fer-se un lloc al Capítol i a una universitat sota el pes de clergues i patricis. Joaquín Romero fou prou discret com per a ser vist com a un eficaç funcionari de l'absolutisme fernandí i un servidor dels interessos d'uns eclesiàstics a la defensiva. Podien confluir en negocis i sociabilitat amb un gran propietari privilegiat, tot i que aquest destacara per la seua reivindicació –probablement escandalosa– de la disponibilitat individual del patrimoni, fora de la coerció familiar. No eren elements conservadors, en principi, allò que faltava entre els membres d'aquest elitisme alternatiu.

Però això no estalvià el moment espectacular de la ruptura. En abraçar el liberalisme de Cadis, Ximeno entrava en un escenari substancialment distint. La noció de la sobirania nacional era per a ell la base d'un espai jurídic homogeni i de funcionament automàtic, que hauria de protegir individus portadors de la competència i el mèrit, al servei d'un concepte prou teòric del bé comú. La llibertat civil, la ciutadania i la propietat serien les columnes d'aquest espai, que no admetia excepcions. En reivindicar la seua permanència al capdavant de la diòcesi, Ximeno denunciava (12-IV-1821) que l'administrador de correus, que li negava la correspondència oficial, no era espanyol, sino un italià no naturalitzat. Les disposicions que no el reconeixien en el càrrec, deia el canonge, «*infringen el sagrado derecho de propiedad turbando al mismo tiempo el orden*». Fou a partir d'aquestes prioritats com la xarxa de relacions teixida per Ximeno s'identificà com a pilar local de les noves institucions i es radicalitzà, fins a arribar a pràctiques de caire jacobí[40]. Durant el Trienni, les distàncies que en 1808 havien separat el sobiranisme d'un Fabián Taormina enfront d'un Ximeno, llavors partidari de l'autonomia estamental, havien desaparegut. Ara

40. Aquest radicalisme liberal s'imposà a nuclis urbans on tenien força alguns factors massa reduïts en el cas oriolà, com ara una burgesia de negocis local, amb bones perspectives de beneficiar-se dels canvis en el mercat de la propietat i en la legislació antisenyorial, o un nombrós i degradat artesanat, sotmés als grans mestres i comerciants, tots dos blocs enfrontats alhora amb el dirigisme excloent del patriciat urbà, ROMEO, Mª Cruz,»La sombra del pasado y la expectativa del futuro: 'jacobinos', radicales y republicanos en la revolución liberal», dins ROURA, Lluís i CASTELLS, Irene (eds.), *Revolución y democracia*…, pp. 107-138 1995. MILLÁN, Jesús i ROMEO, Mª Cruz, «¿Por qué es importante la revolución liberal en España? Culturas políticas y ciudadanía en la historia española», dins BURGUERA, Mónica i SCHMIDT-NOWARA, Christopher (eds.), *Historias de España contemporánea: cambio social y giro cultural*, València, Universitat de València, 2008, pp. 17-43.

tots dos estaven en el punt de mira d'un absolutisme irritat, que es beneficiava dels dubtes creixents entre els liberals d'ordre.

L'inici del Trienni havia afavorit l'ascens del liberalisme oriolà. Amb tot, la presència en les institucions de l'influent comerciant proabsolutista Sorzano o de figures de l'entorn del bisbe exiliat mostrava que els més conservadors no estaven en la impotència. Des de finals de 1820, el liberalisme organitzat al voltant de Ximeno ensopegà amb entrebancs. Alhora que s'encetaven la desamortització i la desvinculació –amb l'amenaça conseqüent per als sectors que venien combinant privilegi, poder local i individualisme possessiu–, es multiplicaren a Oriola les manifestacions de rebuig a la Constitució. En la lluita quotidiana pel significat del nou sistema, els liberals oriolans comprovaven els seus límits, enfront de frares i propietaris en dificultats. Probablement, els interessos i les concepcions del poble que hi havia dins del cercle liberal no facilitaven la seua comunicació amb la base del món local.

Aquells liberals no evitarien un rebuig de to comunitari entre la població. En 1820-1821 quallaria una mobilització socialment complexa, que prenia cos a partir de la politització antiliberal d'elements religiosos propers a les capes populars. A la ciutat, aquestes estaven integrades per un artesanat precari i parcialment lligat al consum dels privilegiats. Els gremis més nombrosos es nodrien de l'intent de buscar una alternativa per part dels qui no trobaven eixida en l'agricultura. En el camp, els drets senyorials no representaven el pes decisiu sobre la majoria dels llauradors, allò que reduia l'abast de l'antifeudalisme. El lloc clau corresponia a una propietat privada rendista, la legitimitat de la qual no es qüestionava. El conreu intensiu per via contractual absorbia franges de població precària del camp. En aquest medi, havien de tenir un gran pes els valors religiosos que guiaven l'ètica del treball i afavorien la bona opinió dels qui maldaven per seguir com a *llauradors*, quan molts factors els empenyien cap a la massa dels *jornalers*. L' arrelada propensió a prendre explotacions sota la renda feia dels regadius valencians –segons havia observat temps enrere un il.lustrat oriolà– una excepcional reserva de *llauradors* a tot Espanya. La crisi agrària havia fet més actual aquesta tendència, ja que molts amos en dificultats, malgrat la lletra dels contractes, no estaven en condicions de prescindir dels arrendataris poc solvents. L'11 per 100 dels arrendaments escripturats el 1821 es feren amb llauradors endeutats pel contracte anterior i, a més, s'estenien la fragmentació de les explotacions i la rebaixa de la renda en vigor: descomptar-ne la quarta part no era anòmal. La crisi agrària donava un to més decisiu a unes canviants relacions entre amos rendistes i llauradors de pocs recursos, relacions que venien d'abans i que es projectarien cap al futur. En elles no mancaven les estratègies tibants. Cap a 1821,

la identificació emotiva i mobilitzadora amb un discurs altament ideològic arrelava –a diferència de tantes altres zones– en un escenari com aquest, que feia versemblants per a la majoria el tipus d'interpretacions del que passava i la mena de col.laboració subordinada que caracteritzaven l'absolutisme. En el terreny discursiu, la iniciativa restava, sense compromissos programàtics, en les velles oligarquies, ressentides per la renovada fiscalitat i la fi dels vincles i les regidories vitalícies, alhora que la desamortització afavoria l'ascens d'una colla de negociants forasters[41]. El resultat produiria aquell especial «status no problemàtic» de l'amo rendista, que Unamuno evocà en els seus records del carlisme[42].

El propòsit liberal de protagonitzar l'opinió pública local era un miratge voluntarista. Els liberals van guanyar les eleccions de 1820, però la seua projecció social mostrà aviat els seus límits. En això influiria la imatge del règim constitucional, arran de l'intent d'apartar l'absolutista Herrero de la direcció de la diòcesi, precisament quan a d'altres indrets d'Espanya es reproduia el mateix problema de les relacions entre autoritat i opinió mobilitzada. En

41. Segons l'arbitrista oriolà Pablo de Mora, «*no hay Reino más abundante de Labradores, y Hortelanos … que Valencia (…) Y assi … sera facil sacar de aquel Reino infinitos Labradores para las demás Provincias*», VALLEJO, José Mª, *Un oriolano en la Corte de España: Pablo de Mora y Jaraba*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1996, p. 79, n. 160. Sobre les estratègies d'amos i colons, MILLÁN, Jesús, *El poder de la tierra*…, pp. 148-157, 237-243 i *Rentistas y campesinos*…, pp. 377-381, 442. CALATAYUD, Salvador *et alii*, «Leaseholders in capitalist Arcadia: Bourgeois hegemony and peasant opportunities in the Valencian countryside during the nineteenth century», *Rural History*, 17 (2006), pp. 149-166. Molts amos no incorporaven a la renda tota la part suprimida del delme, MILLÁN, Jesús, «Triunfo y límites de la propiedad en el arrendamiento valenciano», dins DE DIOS, Salustiano et alii (eds.), *Historia de la propiedad. Costumbre y prescripción*, Madrid, Colegio de Registradores, 2006, pp. 401-402. ID., «Radicalismo, pasividad, contrarrevolución: Política y conflicto en la sociedad agraria española durante el ascenso del capitalismo», *Idearium*, 1 (1992), pp. 75-90. Sobre la «lluita pel significat», MEDICK, Hans, «'Els missioners en la barca de rems?' Vies de coneixement etnològic com a repte per a la història social», dins COLOMINES, Agustí i OLMOS, Vicent (eds.), *Les raons del passat. Tendències historiogràfiques actuals*, Catarroja i Barcelona, Afers, 1998, pp. 147-181. El marqués de Rafal, endeutat amb el seu antic administrador, el regidor López Campillo, li havia cedit a aquest rendes de quinze colons seus, per vora 69.000 rals, AHO, *Protocolo de J. López Pérez*, 1820, fs. 216-217, 433-436.

42. Els arrendataris carlistes, va escriure, «*dependían de su tierra y de su brazo, sin más mediador entre aquélla y éste que el amo, cuyo derecho de propiedad acataban sencillamente, cual un misterio más*», UNAMUNO, Miguel de, *Paz en la guerra* (orig. 1897), Madrid, 2009, p. 100. Al meu parer, Antoni VIVES, «Carlismo y caciquismo: las subjetividades campesinas en la historia contemporánea de España», *Ayer*, 83 (2011), pp. 158-159, precipita la identificació amb l'estructuralisme o l'utilitarisme de propostes diferents, que engloba com a *història agrària*. La seua em sembla una lectura insuficient de les investigacions sobre les prioritats dels arrendataris i l'aprofitament dels seus marges d'actuació.

aquest context es descobririen els significats divergents del que volia dir una autoritat recolzada en l'opinió. En realitat, aquest criteri havia estat enunciat dins de l'antic règim. A l'Europa de l'antic règim es considerava «veu pública» no simplement les opinions que circulaven entre els veïns, sinó un consens majoritari, acceptat per figures autoritzades d'una comunitat. Amb motiu de les reformes municipals de Carles III a Espanya es confià l'elecció d'alguns càrrecs nous al sufragi dels veïns, fins i tot en secret, sense distincions estamentals. Alhora, es consideraven excloses les activitats discursives per tal de guanyar l'opinió dels individus, sobretot d'aquells que eren dependents d'altres de posició més elevada[43]. Fer això es considerava suborn i portava a rebutjar com a inviable aquella extensió del sufragi i a mirar de configurar una elit estable en el seu lloc. L'aixecament nacional contra Napoleó afavorí excepcionalment un escenari distint. La nocturna deliberació «assembleària» del municipi oriolà, el 1821, no s'allunya massa de la que l'Audiència de Saragossa hagué de fer el 1808, per iniciativa del monàrquic Palafox[44]. El sobiranisme del nou sistema es caracteritzaria per posar l'èmfasi en la llibertat de premsa i pel criteri segons el qual, com deia l'article 13 de la Constitució, l'objectiu del govern era el benestar dels individus que formaven la nació. L'ampliació sense precedents de l'espai públic i l'autonomia individual era òbvia. D'aquesta manera, entrava en crisi un precari equilibri de la darrera època de la Il.lustració: el que havia permés d'estendre l'avanç corrosiu de «les llums» entre sectors patricis, alhora que es defensava una «superstició socialment útil» entre sectors subalterns[45].

En fer-se portaveu del liberalisme, el grup de Ximeno –per a qui les allaus de «*gacetas y periódicos en el día tanto ilustran*»[46]– donava suport a unes conseqüències que anaven més enllà dels seus propòsits immediats. Això, en

43. Els criats, segons un divulgat manual, devien «*trabajar fielmente en beneficio de la casa donde sirven*» y «*no han de recibir cosa alguna de otras personas contra la voluntad de su señor*», ARBIOL, Antonio, *La familia regulada.* Saragossa, Diputació de Zaragoza, 2000, pp. 582-583. Això podia fonamentar que la raó política no entrara en conflicte amb els vincles de dependència o patronatge.

44. FRASER, Ronald, *La maldita guerra de España. Historia social de la Guerra de la Independencia, 1808-1814*, Crítica, Barcelona, 2006, pp. 134-136.

45. WINDLER, Christian, *Élites locales, señores, reformistas. Redes clientelares y Monarquía hacia finales del Antiguo Régimen*, Universidad de Sevilla, Còrdova i Sevilla, 1997, pp. 239-281. GARCÍA MONERRIS, Encarnación, *La monarquía absoluta y el municipio borbónico: la reorganización de la oligarquía urbana en ayuntamiento de Valencia*, Madrid, CSIC, 1991, pp. 364-387. MILLÁN, Jesús, «Del poble del regne al poble de la nació: la guerra del Francès i l'espai social de la política», dins SAUCH, Núria (ed.), *La Guerra del Francès als territoris de parla catalana*, Afers-Institut Ramon Muntaner, Catarroja i Barcelona, 2011, pp. 329-346.

46. BARBASTRO, Luis, *Revolución liberal y reacción*…., p. 50.

correspondència amb una capacitat d'integració socialment reduida a Oriola, conduiria aviat a una ràpida alternativa. A inicis de 1821 es comprovarien les conseqüències d'aquell ús teòric de l'opinió patriòtica i de l'harmonia de l'autoritat amb ella, problemes que presidien l'evolució del liberalisme europeu[47]. Les agitades sessions nocturnes van mostrar a molts que el liberalisme gadità s'apropava a un sistema anàrquic, en benefici d'un grapat d'ambiciosos. Això multiplicà els liberals incòmodes amb aquella dinàmica. Sobretot, esperonà una reacció organitzada, que agranaria del municipi gairebé tots els regidors liberals, i alenà l'agressivitat absolutista. Per últim, l'escenificació d'una unanimitat liberal, en part sota la pressió de la força armada, assenyala una de les trajectòries característiques de la peculiar mobilització basada en la sobirania de la voluntat nacional.

47. KIRSCH, Martin, «Los cambios constitucionales tras la revolución de 1848: el fortalecimiento de la democracia europea a largo plazo», *Ayer*, 70 (2008), pp. 199-239.